

als 'zonderlinge' – en veel besproken en beschreven – figuur is in wezen niet te begrijpen en verklaren zonder zijn diepe afkeer van de figuur van Wilhelm II (die hij dan ook zorgvuldig heeft gemeden!).

20. De grondige opruiming van deze even onhoudbare als taaie 'legende' ten aanzien van het ontstaan van de 1e Wereldoorlog (inclusief uiteraard de 'schuldvraag') is in Duitsland pas gekomen door de boeken van Fritz Fischer, te beginnen met zijn *'Griff nach der Weltmacht'* van 1961. In Nederland is de hele 'Fischerthese' en zijn betekenis daarvan voor de naoorlogse Duitse 'Bewältigung der Vergangenheit' nog nauwelijks doorgedrongen; maar misschien biedt 1991 een mooie aanleiding...

21. Deze klas komt dus overeen met onze 6e klas.
22. De dubbele toespelingshoudt uiteraard een vergelijking in met de oorlog van 1870/71: Wilhelm II in plaats van Wilhelm I en de 'nieuwe' Helmuth von Moltke aan het hoofd van de operaties in plaats van zijn grote oom Helmuth. De jonge Moltke was echter in 1906 tegen zijn zin door Wilhelm als opvolger van Schlieffen tot chef van de generale staf benoemd, omdat hij een grote naam en een vriendelijk karakter bezat; in 1914 heeft zijn zwakke leiding bijgedragen tot het mislukken van het Duitse veldtochtplan (het 'Schlieffenplan') tegen Frankrijk.
23. Het gaat hier om het 1. Heft in een veelomvattende methode: *'Schroedels Schülerhandbuch für den Arbeitsunterricht'*, herausgege-

Nieuwe leerboeken voor geschiedenis in de Sovjet-Unie

Marc Jansen

De geschiedenis wordt herschreven in de Sovjet-Unie. Dat is niet voor de eerste keer, maar ditmaal is er een sterke beweging om af te rekenen met de leugens uit het verleden. Op de scholen werd afgelopen jaar zelfs het geschiedenisexamen afgelast, want de leerboeken waren te ver achtergebleven. Maar nieuwe leerboeken zijn zo gauw niet geschreven, en zeker geen goede. Marc Jansen, historicus en Ruslandkenner, woont dit jaar in Moskou en doet er historisch onderzoek. Voor *Kleio* volgt hij de ontwikkelingen op de voet.

De perestrojka, begonnen om de economie van de Sovjet-Unie vooruit te helpen, heeft in ruim drieëneenhalf jaar de sovjetburger niet meer brood op de plank gegeven. Zij heeft wel een gigantische worsteling met het verleden van de afgelopen zeventig jaar teweeggebracht. Men kan geen krant of tijdschrift openslaan zonder beschuldigingen aan het adres van Stalin en zijn handlangers of artikelen ter nagedachtenis van hun slachtoffers aan te treffen (nee, rechtstreekse aanvallen op Lenin zal men er nog vergeefs zoeken...). Precieze cijfers over de Stalinterreur heeft men nog niet kunnen verschaffen, maar ook de sovjetlezer weet thans dat in miljoenen moet worden gedacht.

Tot voor maar heel kort werd de geschiedenis als vak in intellectuele kringen algemeen geminacht, omdat zij zich zo onvoorwaardelijk had uitgeleverd aan de machthebbers. Diezelfde machthebbers, in de persoon van

kleio

nummer 2/89
pagina's 10 en 11

ben van E. Saupe, Oberregierungs- und Schulrat. Het 'Heft' zelf is 'Unter Mitwirkung' von E. Saupe bearbeitet von Heinrich Brenne (Schulrat) und Alfred Benda (Schulrat). Halle (Saale) z.j. (uitg. Pädagogischer Verlag von Hermann Schroedel).

24. Eduard VII heeft inderdaad een rol gespeeld in het totstandkomen van de 'Entente Cordiale' tussen Frankrijk en Engeland en bovendien was de relatie tussen hem en zijn neef Wilhelm, zoals bekend, zeer onharmoonisch – maar dat lag aan de neef en niet aan de oom. Dat hij een 'Deutschhasser' zou zijn geweest, was een voor de oorlogspropaganda bruikbare legende.
25. De doorgaans kritiekloze verwelkoming van deze merkwaardige kreet is weer een verhaal

apart. Wilhelm heeft nooit een geheim gemaakt van zijn diepe afkeer van de Duitse partijen en alle gedoe in de Rijksdag. Deze formule kon men dus beter begrijpen als: 'hoera, eindelijk geen gezeur meer met die partijen...'

26. Met name in zijn proclamatie 'An dat deutsche Volk' bij het begin van de oorlog (6 aug. 1914), waarin onder andere de belofte: 'Wir werden uns wehren bis zum letzten Hauch von Mann und Ross' – wat dus deed denken aan cavaleriecharges. Zijn 'laatste ademtocht' heeft Wilhelm pas de 4e juni 1941 in Doorn uitgeblazen – ruim twee weken voor de Duitse inval in de Sovjet-Unie.
27. De titel van het in 1932 (dus vlak voor de 'Machtübernahme' van de nazi's) versche-

nen boek van Theodor Plivier: 'Der Kaiser ging, die Generäle blieben'.

28. *Geschiedenis als beroep. De professionalisering van de geschiedbeoefening in Frankrijk (1818–1914)*. Nijmegen 1987.
29. Een heel andere visie hierop heeft echter Reinhard Kühnl in 'Geschichte und Ideologie. Kritische Analyse bundesdeutscher Geschichtsbücher', Reinbek/Hamburg 1973.

partijleider Michail Gorbatsjov, lieten een kleine twee jaar geleden plotseling weten dat de 'witte plekken' in de sovjetgeschiedenis moesten worden opgevuld.

De historici waren bepaald niet de eersten geweest die de geboden kans gegrepen hadden. De situatie waarin hun vak verkeerde heeft al voor een conservatieve selectie gezorgd, en wantrouwen ten aanzien van de duur van de nieuwe koers deed de rest. Met enig recht vindt een geschiedenisleraar uit Novosibirsk in een ingezonden brief in het oktobernummer van het afgelopen jaar in het leidende historische tijdschrift *Voprosy istorii (Problemen van de geschiedenis)* dat de beroepshistorici in de voorafgaande paar jaar niet voorop hebben gelopen maar juist de krachten van de 'stagnatie' hebben gesteund. Voorop liepen intendeel schrijvers, journalisten, filmers (een duidelijke uitzondering vormt de historicus Joeri Afanasjev, rector van het Moskouse Instituut voor Historisch Archiefonderzoek). Gelukkig begint de situatie langzamerhand iets te verbeteren.

Kritiek van docenten

Door de toenemende stroom artikelen in de pers waarin Stalin en zijn regeermethoden aan de kaak werden gesteld, ontstond een rare situatie. Vrijwel de gehele historische literatuur over de laatste zestig jaar was in één klap verouderd geraakt. Wel heel sterk liet zich dat voelen in het onderwijs. Een paar jaar geleden heb ik in *Kleio* (1983/1, p. 15 e.v.) al eens een indruk gegeven van de in de Sovjet-Unie gebruikte schoolboeken voor geschiedenis. Sedert het einde van de destalinisatie bij de val van Chroesjtsjov in 1964 kwam het stalinisme er feitelijk niet meer in voor. Weliswaar werd Stalin niet opnieuw verheerlijkt, want dat ging ook Brezjnef c.s. te ver, maar hem veroordelen kwam hun evenmin van pas. De man die meer dan enige andere politicus een stempel op de Sovjet-Unie heeft gedrukt werd eenvoudig-

weg doodgezwegen, net als de miljoenen slachtoffers die hij met zijn 'revolutie van bovenaf' had gemaakt.

De ontevredenheid hierover groeide. Als voorbeeld noem ik twee artikelen uit de muurkrant *Barrikada*, die over vijftien scholen in Moskou, Kiev en Riga wordt verspreid. Ze verschenen in het schooljaar 1987–1988.

M. Sjrjajev en M. Jambajev somden de voornaamste tekortkomingen op van de leerboeken geschiedenis voor de negende en tiende klas (waarin de sovjetperiode aan de orde komt);

'1. De buitengewoon saaie taal.

2. *De geschiedenis van de opbouw van het socialisme in de USSR wordt voorgesteld als een zeer glad proces, alsof er in het geheel geen fouten zijn geweest.*

3. *Ze zijn onpersoonlijk gebleven en bevatten een grote hoeveelheid "witte plekken", waarvan de voornaamste zijn: a) de repressies aan het eind van de jaren dertig; b) de fouten in het begin van de Grote Vaderlandse Oorlog (de Tweede Wereldoorlog – MJ); c) de naoorlogse periode (tot het midden van de jaren vijftig); d) het midden van de jaren vijftig – begin van de jaren zestig als tijd van democratisering van de sovjetmaatschappij en als tijd van fouten in de buitenlandse en binnenlandse politiek (de periode van Chroesjtsjov – MJ); e) de namen van zulke niet onder één noemer te vatten personen, die hoe dan ook een belangrijke rol hebben gespeeld in onze geschiedenis, als Boecharin, Rykov, Tomski, Trotski, Zinovjev, Kamenev en anderen. De geschiedenis van de Grote Vaderlandse Oorlog is ondenkbaar zonder de naam van Molotov. De bovengenoemde personen moeten worden beoordeeld op de manier waarop Lenin dat heeft gedaan in zijn 'Brief aan het congres' (Lenins 'testament' – MJ), dat wil zeggen dat ze niet eenzijdig moeten worden voorgesteld, maar met hun positieve en hun negatieve kanten. De gebeurtenissen van het eind van de jaren dertig kunnen niet seri-*

eus worden behandeld als de namen van Beria en Jezjov worden weggelaten.'

Verder moet volgens de beide auteurs eerlijk en waarheidsgetrouw worden geschreven over de laatste twintig jaar en moesten de schuldigen van de 'stagnatieverschijnselen' (de thans gebruikte term voor de Brezjnef-periode) worden genoemd.

Ook volgens A. Baranov deugden de bovengenoemde leerboeken nergens voor, want ze kwamen maar weinig overeen met de historische werkelijkheid. Hij noemde de negatieve manier waarop over de niet-bolsjewistische partijen in Rusland in het begin van de eeuw werd geschreven. Hoe kon men de socialistisch-revolutionairen louter afdoen als een 'kleinburgerlijke' partij, terwijl ze toch een veel grotere aanhang hadden dan de bolsjewieken? Ook de bolsjewieken en de kadetten (liberalen) kwamen er slecht van af, terwijl de anarchisten als politieke stroming zelfs geheel werden verzwegen. En zo ging het vervolgens door met de 'arbeidersoppositie' in de bolsjewistische partij en met de concurrenten van Stalin in de strijd binnen de partij. Een waarheidsgetrouwe beschrijving van de collectivisatie van de landbouw ontbrak, terwijl de Stalinrepressie werd doodgezwegen. 'Het probleem is dat wij thans in de kranten en via de radio het ene horen en lezen, en in de "Geschiedenis van de USSR" iets volstrekt anders vinden', schreef Baranov. De situatie werd inderdaad zo onhoudbaar dat in de afgelopen zomer zelfs op de middelbare scholen de geschiedenisexamens moesten worden afgelast. Wat de leerboeken schreven verschilde zozeer van wat in de kranten te lezen viel, dat men niet meer wist wat men de kinderen vragen kon.

Kritiek op docenten

Een wel heel streng oordeel velde rond die tijd de *Izvestia* over de geschiedenisleraren,

zeker als men zich voor ogen houdt wat deze regeringskrant zelf in de tijd voor de glasnost heeft geschreven:

'Hoe is het mogelijk dat al deze jaren zelfs de besten onder hen, zelfs de meest nieuwsgierigen, zelfs zij die niet te beroerd waren om te lezen, kennis te nemen, iets uit te zoeken wat buiten de grenzen van het lesprogramma lag, les in les uit de vaderlandse geschiedenis hebben onderricht in een gruwelijk verdraaide, onherkenbare vorm?'

En met nog een schepje er bovenop: *'Enorm en onmetelijk is de schuld van hen die generatie op generatie op een dwaalspoor hebben gebracht door hun verstand en hart met leugens te vergiftigen'*.

Overheidsmaatregelen

De bestaande schoolboeken waren dus onbruikbaar geworden en nieuwe lieten nog op zich wachten. De geschiedenisleraren moesten maar zien er met behulp van krante-artikelen en documentenverzamelingen nog wat van te maken.

Ook het nieuwe schooljaar bracht nog geen nieuwe leerboeken voor geschiedenis. Minister van Onderwijs Vladimir Sjadrnikov kondigde in een interview met de *Izvestia* op 3 september 1988 aan dat ze spoedig zouden verschijnen.

In de tienjarige middenschool staat de sovjetgeschiedenis op het programma van de negende en tiende klas.

De negende klas moest het voorlopig nog doen met het oude schoolboek, maar tegen het nieuwe kalenderjaar zou er volgens de minister een aanvulling komen voor de periode 1917-1940. Daarin zouden behalve de bolsjewieken ook de andere politieke partijen uit de revolutieperiode, zoals de

socialisten-revolutionairen, de mensjewieken en de kadetten, een plaats krijgen. De Nieuwe Economische Politiek (NEP) van de jaren twintig, toen handel en bedrijf nog aanzienlijke vrijheid genoten, zou er uitvoerig in worden behandeld, wat niet vreemd is nu Gorbatsjov zo duidelijk op elementen van de NEP teruggrijpt. Ook aan de orde zouden komen de vorming van Stalins 'bureaucratische commandosysteem', het ontstaan van het repressieve apparaat, de rol van Stalin en de fouten die waren gemaakt aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog. Bovendien zou er over dezelfde periode een vooral voor leraren bedoelde aparte bundel komen, *Bladzijden van de geschiedenis: feiten, problemen, mensen*, met documenten en artikelen uit kranten en tijdschriften.

Voor de tiende klas, waar de periode vanaf de oorlog wordt behandeld, was het oude leerboek volgens Sjadrnikov al ingrijpend omgewerkt. Chroesjtsjov kwam erin voor, met zijn verdiensten en zijn fouten, het twintigste partijcongres van 1956 (waar de destalinisatie werd ingezet), en de periode van de 'stagnatie', dat wil zeggen het bewind van Brezjnev. Maar de minister moest toegeven dat vooral het laatste deel nog te wensen overliet. Volgens zijn zeggen waren de laatste vijfentwintig jaar nog onvoldoende aan serieuze wetenschappelijke analyse onderworpen. Het probleem van de scholen was dat zij nu moesten vooruitlopen op de academische wereld, die deze jaren bij het onderzoek van de sovjetperiode nog moest inhalen.

Op den duur, zo vond Sjadrnikov nog, moesten de leerboeken niet zoals tot op heden eens in de vier jaar, maar jaarlijks worden heruitgegeven.

Hoe groot zullen de wijzigingen zijn?

Voor juichen is het voorlopig nog te vroeg. Nieuwe schoolboeken voor geschiedenis zijn mij in Moskou nog niet onder ogen gekomen. Ingewijden verzekerden mij dat zij er ook nog niet zijn. Verder verwachten zij niet dat de nieuwe leerboeken net zo ver zullen gaan als de pers op dit moment, maar dat zij zich zullen houden aan het veel minder kritische beeld van de sovjetgeschiedenis dat Gorbatsjov in zijn rede ter gelegenheid van de zeventigste verjaardag van de Oktoberrevolutie in november 1987 heeft gegeven. Alleen daar waar het Politbureau duidelijk de weg heeft gewezen zullen zij wat verder gaan.

Blijkens een kritiek in het Armeense dagblad *Kommoenist* van 13 november 1988 is in die republiek al wel een nieuw leerboek voltooid, namelijk *De geschiedenis van het Armeense volk* voor de zevende en achtste klas. De auteur van de kritiek, de leraar ge-

schiedenis uit Jerevan S. Pepanjan, kwam tot de conclusie dat de 'witte plekken' van de Armeense geschiedenis er bijna niet aan de orde kwamen en dat de commentaren in de oude stijl geschreven waren: 'Over de tragische gebeurtenissen van de jaren twintig en dertig wordt in het leerboek praktisch geen woord gezegd, over de overwinning van het socialisme daarentegen twee katernen demagogie van het zuiverste water'.

Al te hoog gespannen verwachtingen worden ook getemperd door een ingezonden brief in de *Literatoernaja Gazeta* van 7 september 1988, die overigens niet ging over het schoolboek maar over het *Leerboek voor de geschiedenis van de USSR (1928–1986)* dat in 1988 is verschenen voor het hoger onderwijs. Het was volgens de briefschrijver nog geheel volgens het oude stalinistische schema geschreven.

Bij navraag door de redactie van de krant bleek dat het leerboek (verschenen in een oplage van honderdduizend exemplaren) in feite alleen maar een herdruk was.

'U moet begrijpen dat het onmogelijk is om de geschiedenis in één klap te herschrijven en stereotiepen omver te halen die in de loop van tientallen jaren zijn gevormd', aldus de uitgever. 'Voor een perestrojka van ons werk hebben wij een beslissing nodig van de partijorganen en de dienovereenkomstige conclusies van de rehabilitatiecommissie... Wij proberen wegwijs te worden in de huidige gecompliceerde situatie.'

Zoals zovelen was hij dus gewoon bang te ver te gaan en daarvoor later op het matje te worden geroepen.

Honderdvijftig ton papier was besteed aan dit 'miezerige, leugenachtige en kromprattende gemeenschappelijke produkt van de bureaucratische wetenschap, het bureaucratische onderwijssysteem en de bureaucratische uitgeverswereld', luidde het verontwaardigde commentaar van de redactie van de *Literatoernaja gazeta*. Honderdvijftig ton papier was aan het volk ontstolen, terwijl tegelijkertijd de kranten en tijdschriften die de waarheid over de geschiedenis schreven, van hogerhand te horen kre-

gen dat zij hun oplages moesten beperken wegens het 'papiertekort'.

Willen er echt betere schoolboeken voor de geschiedenis komen, dan zal men vooral ook aan het idee moeten wennen dat er niet één, door de overheid gesanctioneerde waarheid bestaat. Door sommige verlichte geesten als Roj Medvedev (die ook verklaarde best twee uur per week als geschiedenisleraar voor de klas te willen gaan staan) en de hoofdredacteur van *Voprosy istorii* Achmed Iskenderov is al gepleit voor het verschijnen van verschillende schoolboeken naast elkaar, in plaats van het ene schoolboek van vroeger en nu. De leraren zouden dan hun eigen keuze kunnen maken.

Voorlopig is de inhoud van de geschiedenisles nog volstrekt afhankelijk van de inventiviteit van de leraar, en van zijn niveau hoeft men zich zeker waar het over de provincie gaat geen al te hoge voorstelling te maken.

—
L